

Günel Mustafayeva
Azərbaycan Respublikasının
Ədliyyə Nazirliyinin Ədliyyə Akademiyası
mustafayevagunel90@gmail.com

ÜMUMDÜNYA TİCARƏT TƏŞKİLATININ YARADILMASINI ZƏRURİ EDƏN AMİLLƏR

Xülasə

“Ümumdünya Ticarət Təşkilatının yaradılmasını zəruri edən amillər” məqaləsində ÜTT-nin yaranmasına səbəb olan bir çox amillərdən bəhs edilir. Məqalə artan qlobal iqtisadiyyatın mürəkkəbliklərinin həllində Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin (GATT) məhdudiyyətlərini, xüsusilə qeyri-tarif maneələri və əqli mülkiyyət problemləri ilə mübarizədə çatışmazlıqlarını vurğulayır. O, həmçinin Sovet hökmranlığının itirilməsi və daha inklüziv və ədalətli beynəlxalq ticarət çərçivəsi tələb edən neoliberal ideyaların yüksəlişi kimi böyük siyasi təlatümləri araşdırır. Bundan əlavə, o, GATT sisteminin səmərəsiz mübahisələrin həlli üsullarını əhatə edən hüquqi və institusional zəif tərəflərini vurğulayır. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) yaradılması müasir beynəlxalq ticarət problemlərinin həlli üçün zəruri olan strukturlaşdırılmış, hüquqi cəhətdən tətbiq edilə bilən və əhatəli çərçivəni təmin edən qlobal ticarət idarəçiliyində zəruri addım kimi təsvir olunur.

Açar sözlər: ÜTT, GATT, ən çox bəyənilən millət prinsipi, iqtisadi qloballaşma, beynəlxalq ticarət hüququnun inkişafı

Günel Mustafayeva
Academy of Justice of the Ministry of
Justice of Azerbaijan Republic
mustafayevagunel90@gmail.com

Factors that made it necessary to establish the world trade organization

Abstract

The article "Factors that made the creation of the World Trade Organization necessary" discusses many factors that led to the creation of the WTO. The article highlights the limitations of the General Agreement on Tariffs and Trade (GATT) in dealing with the complexities of the growing global economy, particularly in dealing with non-tariff barriers and intellectual property issues. It also examines major political upheavals, such as the loss of Soviet dominance and the rise of neoliberal ideas calling for a more inclusive and fair international trade framework. In addition, it highlights the legal and institutional weaknesses of the GATT system, which include ineffective dispute settlement methods. The creation of the World Trade Organization (WTO) has been described as a necessary step in global trade governance, providing a structured, legally enforceable, and comprehensive framework necessary to address contemporary international trade challenges.

Keywords: WTO, GATT, most favored nation principle, economic globalization, development of international trade law

Giriş

1995-ci ildə Ümumdünya İqtisadi Təşkilatının (ÜTT) yaranması qlobal iqtisadi münasibətlərdə dönüş nöqtəsi oldu. Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin (GATT) davamçısı kimi Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) XX əsrin sonlarını formalaşdıran tarixi, siyasi və hüquqi şəraitin yaxınlaşması nəticəsində yaranmışdır. Bu məqalə ÜTT-dən əvvəlki iqtisadi mühitin, siyasi və hüquqi sarsıntıların və daha güclü beynəlxalq ticarət təşkilatının zəruriliyini vurğulayan qlobal

böhranların qısa tədqiqini təmin edərək, ÜTT-nin yaradılmasına məcbur edən çoxsaylı xüsusiyyətləri üzə çıxarmaq məqsədi daşıyır.

ÜTT-nin yaradılmasından əvvəl 1947-ci ildən GATT tərəfindən nəzarət edilən qlobal ticarət mühiti beynəlxalq ticarətin dəyişən xarakterini həll etmək üçün ciddi məhdudiyyətlərə malik idi. Bu məhdudiyyətlər təkcə iqtisadi deyil, həm də beynəlxalq münasibətlərin siyasi və hüquqi mühiti ilə bağlı idi. XX əsrin ikinci yarısı qlobal inteqrasiya olunmuş iqtisadiyyatın mürəkkəbliyi ilə məşğul ola biləcək ticarət müzakirələri üçün strukturlaşdırılmış çərçivə tələb edən iqtisadi qloballaşmanın görünməmiş səviyyələrini gördü. Beynəlxalq iqtisadi fəaliyyətin tempi və milli iqtisadiyyatların inkişaf edən müstəqilliyi qarışıq vəziyyətdə idi (1)

Bundan əlavə, dəyişən siyasi çərçivələr, xüsusən də Soyuq Müharibədən sonra qlobal ticarət siyasətlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir. Siyasi hadisələr, hüquqi və institusional çərçivələrdə artan çatışmazlıqlarla yanaşı, beynəlxalq ticarətin mürəkkəb hüquqi aspektlərini effektiv şəkildə idarə etmək qabiliyyətinə malik bir təşkilatın yaradılmasını zəruri etdi. Üstəlik, ÜTT-nin yaradılmasından əvvəl qlobal ticarət sisteminin zəifliyini üzə çıxaran, ÜTT kimi bir təşkilatın zəruriliyini vurğulayan çoxsaylı ticarət münaqişələri və iqtisadi tənəzzüllər olmuşdur. ÜTT danışıqlardan yaranıb və ÜTT-nin etdiyi hər şey danışıqların nəticəsidir (2)

İlk növbədə qeyd etmək vacibdir ki, məqalənin adından göründüyü kimi toxunulan məsələlər Ümumdünya Ticarət Təşkilatı haqqında yox, onun yaradılmasına labüdlük qazandırmış məsələlər haqqında araşdırmalara yönəlmişdir.

Bildiyimiz kimi, hüquq ədəbiyyatında müasir beynəlxalq ticarət hüququnu İkinci Dünya Müharibəsinin məhsulu, dəqiq desək, Müttəfiqlərin müharibədən sonrakı dünyanı planlaşdıranların təsəvvürlərinin məhsulu olmasına dair fikirlər vardır. Müharibədən sonrakı vəziyyətin bərpaçıları XIX əsri XX əsrin birinci yarısından fərqli olaraq (yüksək tariflər, ayrı-seçkiliyə əsaslanan iqtisadi tənzimləmələr) nisbətən açıq ticarət və sülh dövrü kimi görürdülər. Müharibədən sonrakı planlaşdırmanın digər aspektlərində olduğu kimi Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yaradılması, müharibə cinayətkarlarının mühakiməsi, təzminatların ödənilməsi də Birinci Dünya Müharibəsindən sonrakı səhvləri təkrarlamamaq əzmi idi. 1945-ci ilin noyabrında Birləşmiş Ştatlar hökuməti Ticarət və Məşğulluq üzrə Beynəlxalq Konfransda baxılmaq üçün "Dünya Ticarətinin və Məşğulluğun Genişlənməsinə dair Təkliflər" adlı sənəd verdi ki, bu da ABŞ və Böyük Britaniya arasında əvvəlki müzakirələrdən irəli gələn konsensusu təmsil edirdi. Sənəddə beynəlxalq ticarətdə hökumətin məhdudiyyətləri ilə bağlı ətraflı nizamnamə və ya davranış kodeksinin müəyyən olunması və Beynəlxalq Ticarət Təşkilatının yaradılması tələblərinin zərurətləri əks olunmuşdu. Uzunmüddətli razılaşmaları nəzərdə tutan təkliflərin verilməsindən bir neçə gün sonra Birləşmiş Ştatlar çoxtərəfli Ticarət Sazişinin erkən bağlanması üçün 15 ölkəyə danışıqlara başlamaq üçün dəvət göndərdi. Sovet İttifaqı istisna olmaqla, hamı dəvəti qəbul etdi.

1947-ci ilin aprel-oktyabr aylarında Cenevrədə 23 ölkə arasında müzakirələr aparıldı və bu danışıqlar 20-ci əsrin ikinci yarısında beynəlxalq ticarət hüququnun inkişafında böyük rol oynayan növbəti "raundlar" üçün presedent yaratdı. GATT (Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş) bir de facto təşkilata bütün fəaliyyəti boyu baza oldu. Dövlətlər nəzəri cəhətdən beynəlxalq hüquqa və məcburi müqavilələr üzrə danışıqlara müraciət etmədən ticarəti liberallaşdırma bilərdilər, onların hər birinin öz bazarlarını müstəqil şəkildə açmaq imkanları vardır ("Ümumdünya Ticarət Təşkilatının Tarixi və Gələcəyi", Craig VanGrasstek, 2013: 6).

GATT ticarətin liberallaşdırılmasını təşviq etmək, ölkələr arasında mal və xidmətlərin sərbəst hərəkətini asanlaşdırmaq üçün tariflər və kvotalar kimi ticarət maneələrini azaltmağı hədəfləmişdir, ticarətdə ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi prinsipini, ilk növbədə MFN (most favoured nation) rejimini tətbiq etməyi nəzərdə tutmuşdur. (bir ölkəyə verilən hər hansı ticarət üstünlüyü bərabər rəftar təmin edilməklə bütün üzv ölkələrə şamil edilməlidir). Həmçinin haqsız rəqabətə qarşı, eləcə də üzv ölkələr arasında ticarət mübahisələrinin həlli üçün bir çərçivə təmin edən və mütəmadi danışıqlar aparılması kimi prinsipləri nəzərdə tutan müddəalara da sahib idi.

Amma bütün mütərəqqi xüsusiyyətlərinə baxmayaraq bəzi çatışmazlıqlara malik idi. Ümumi olaraq deyə bilərik ki, o, xidmət ticarəti, əqli mülkiyyət hüquqları, investisiya və ya müasir qlobal

ticarətin digər aspektlərini əhatə etmirdi. Fikrimizcə, bunları daha dəqiqiliyi ilə aydınlaşdırmaq üçün hüquqi hadisəyə toxunmaq məqsədmüvafiq olar.

GATT-nin xidmət ticarəti və əqli mülkiyyət hüquqları ilə bağlı üzləşdiyi çətinliyi göstərən hadisələrdən biri "ABŞ-1930-cu il Tarif Aktının 337-ci Bölməsi" işidir. Bu hal GATT qaydalarının xidmətlər və əqli mülkiyyətlə bağlı daxili tədbirlərlə uyğunluğu ilə bağlı narahatlıqları artırdı.

Belə ki, Avropa Birlikləri iddia ediblər ki, Birləşmiş Ştatların 337-ci bölmədən istifadə etməsi Avropa xidmət təminatçılarının bazara çıxışına mane olub və nəticə etibarilə onların əqli mülkiyyət hüquqlarını pozub.

Bu iş xidmətlər və əqli mülkiyyət hüquqları ilə bağlı GATT-ın əhatə dairəsinin məhdudiyətlərini göstərmiş oldu və nəticədə, iş beynəlxalq ticarətin bu sahələrini tənzimləmək üçün daha əhatəli qayda və çərçivələrə ehtiyac olduğunu diqqətə çatdırdı. Bu da öz növbəsində gələcək illərdə Xidmətlər Ticarəti üzrə Baş Saziş (GATS) və Ticarət haqqında Saziş kimi daha əhatəli sazişlərin işlənilməsi üçün əlavə müzakirələrə və danışıqlara səbəb oldu.

Digər bir problem GATT-ın hüquqi statusunun olmaması idi. Əsasən, GATT selektiv xarakter daşıyan qaydalar və prosedurlar toplusu olan müqaviləyə olduğuna görə daha az güclü idi. Mübahisələrin həlli sistemi yavaş və daha az səmərəli idi.

Professor Hudekin qeyd etdiyi kimi, GATT 1948-ci ildə 23 tərəf ilə başladı və 1960-cı ilə qədər 37-yə çatdı. Ölkələrin Cenevrədəki nümayəndələrinin əksəriyyəti ümumi təcrübə və dünyagörüşü paylaşaraq danışıqlar apararaq və Baş Sazişi və Havana Xartiyasını hazırlayan eyni şəxslər idilər amma GATT Katibliyinin hüquqi bölməsi yox idi və mübahisələr panellər və ya işçi qruplar qarşısında olduqda tərəflərin mövqeyini hüquqşünaslar deyil, iqtisadçılar, diplomatlar təqdim edirdi və nəticə etibarilə getdikcə mübahisələrin həlli mexanizmində ciddi çatışmazlıqlar özünü göstərirdi. Böyük dövlətlər çox vaxt onların iqtisadi maraqlarına uyğun gəlməyən GATT mübahisələrinin həlli qərarlarına məhəl qoymurdular. Bu vəziyyət GATT-ın etibarını sarsıdır və sistemin çərçivəsini təhdid edirdi. GATT çərçivəsində mübahisələrin həlli 1980-ci və 1990-cı illərin əvvəllərində olduğu kimi səmərəsiz olmağa davam edərsə, üzv dövlətlər ("Üzvlər") sistemə inamını itirər, GATT-dan əvvəl mövcud olan tarifləri yenidən tətbiq etməyə başlaya bilərlər və bununla da dünya miqyasında ticarət müharibəsi və Böyük Böhran kimi ciddi nəticələrə səbəb ola bilərdi.

"Birləşmiş Ştatlar-Bəzi Karides və Karides Məhsullarının İdxalının Qadağası" Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) mübahisələrin həlli sisteminin yaradılmasına səbəb olan GATT mübahisələrin həlli sistemi ilə bağlı problemləri göstərən başqa bir haldır. Belə ki, iş ABŞ-ın Dəniz Məməlilərinin Mühafizəsi Aktı bəzi xərçəngkimilər və karides məhsullarına idxal qadağası ilə bağlı idi. Hindistan, Malayziya, Pakistan və Tayland da daxil olmaqla təsirlənən ölkələr ABŞ-ın tədbirlərinin GATT qaydalarını pozduğunu iddia etdilər (4).

Bu hal GATT mübahisələrinin həlli sistemindəki bir sıra qüsurları işıqlandırdı. Birincisi, GATT prosesində vaxtında həll edilməmişdir. Mübahisələrin həlli üçün xeyli vaxt tələb olunurdu ki, bu da tərəflər üçün gecikmələrə və qeyri-müəyyənliyə səbəb olurdu. Bu, mübahisələrin həlli sisteminin vaxtında hüquqi müdafiə vasitələri təmin etmək qabiliyyətinə xələl gətirdi.

İkincisi, GATT sistemində mübahisələr üzrə komissiyaların qərarlarının icra mexanizmi yox idi. Komissiya bir ölkənin hərəkətlərinin GATT qaydalarını pozduğunu müəyyən etsə belə, uyğunluğu təmin edən mexanizm yox idi. Bu, mübahisələrin həlli prosedurunun legitimliyini və effektivliyini azaldırdı. GATT heç vaxt beynəlxalq təşkilat kimi nəzərdə tutulmadığından, onun demək olar ki, heç bir institusional müddəaları yox idi və mübahisələrin həlli ilə bağlı yalnız məhdud müddəaları var idi (5).

Amerika Birləşmiş Ştatları-Müəyyən Karides və Karides Məhsullarının İdxalının Qadağası davası daha yaxşı mübahisələrin həlli sisteminin təşviqinə töhfə verdi, daha möhkəm və icra edilə bilən mübahisələrin həlli sistemə ehtiyac olduğunu nümayiş etdirdi və nəticədə ÜTT-nin daha möhkəm və effektiv Mübahisələrin Həlli Anlaşması əldə edildi və mübahisələrin həlli üçün daha sərt müddətlər, panel hesabatlarına baxmaq üçün apellyasiya orqanı və qərarların icrası mexanizmi tətbiq etdi.

Bütün bunlara ümumi olaraq demək mümkündür ki, GATT 1940-cı illərdəki demək olar ki, təsadüfi başlanğıcdan daha böyük bir təşkilata və hüquq korpusuna qədər qeyri-bərabər inkişaf

etdi. Çoxtərəfli ticarət danışıqlarının ilk beş raundunda (1947-61) əsas diqqət ən çox güzəştli dövlət rejimi və “qarşılıqlı fayda mübadiləsi” əsasında tariflərin azaldılmasına yönəldilmişdir. Kennedi Raundundan (1964-67) başlayaraq və xüsusilə Tokio Raundunda (1973-79) Razılığa gələn Tərəflər diqqətlərini dempinq və antidempinq də daxil olmaqla malların ticarətinə təsir edən qeyri-tarif tədbirləri üçün tətbiq olunan qaydaların hazırlanmasına yönəldilər. Və ən əsas məsələlərin təməli Uruqvay raundunda (1986-93) qoyuldu.

Bəzən ÜTT kimi tanınan Ümumdünya Ticarət Təşkilatı Uruqvay Raundu zamanı aparılan müzakirələrin birbaşa nəticəsi kimi yaradılmışdır. Müzakirələrə nəzarət edən və onların təşkilinə cavabdeh olan Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş (GATT) onların hamısında iştirak edirdi. 1986 və 1994-cü illər arasında 120-dən çox müxtəlif millətdən nümayəndələr iştirak etdi. Uruqvay Raundunun məqsədi ticarətə maneələri aradan qaldırmaq, beynəlxalq ticarət standartlarını yaratmaq və ticarətlə bağlı müxtəlif problemləri həll etməklə qlobal biznesi daha da liberallaşdırmaq idi. Kənd təsərrüfatı, xidmətlər, əqli mülkiyyət və sülhün təşviqi ilə bağlı narahatlıqlar qaldırılanlar arasında idi. 1995-ci ildə Uruqvay Raundunun uğurla başa çatması Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) yaradılmasına səbəb oldu. Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) hazırda beynəlxalq ticarətlə bağlı məsələləri həll etmək və üzv ölkələr arasında mübahisələrə vasitəçilik etmək üçün istifadə olunan beynəlxalq forumdur. GATT-a üzv olan dövlətlər, indiyədək 100-dən çox, beynəlxalq ticarəti tənzimləmək üçün qaydaların müzakirəsi praktikasını davam etdirmişlər, lakin əqli mülkiyyət, transmilli investisiya və xidmətlərin aspektlərini həll etmək üçün mal ticarətindən xeyli kənara çıxmışlar. 1980-ci illərin əvvəllərində danışıqlar aparın şəxslər ƏM aspektləri də daxil olmaqla, yeni Raund üçün danışıqlar mandatı üzərində işləyirdilər (6). Onlar həmçinin əvvəllər qondarma “təhlükəsizlik tədbirləri” və kənd təsərrüfatı ticarəti ilə bağlı onlardan qaçan razılaşmalara nail oldular, Nəticə etibarilə rəsmi olaraq yeni Ümumdünya Ticarət Təşkilatını yaratdılar və yeni genişmiqyaslı müqavilələrə tətbiq oluna bilən məcburi mübahisələrin həlli sistemi yaratdılar.

Əlbəttə ki, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) və Tariflər və Ticarət üzrə Baş Saziş (GATT) bir-birindən tamamilə ayrı məfhumlar deyildilər, əksinə GATT Ümumdünya Ticarət Təşkilatının hüquqi bazasını təşkil edir. Bunu Ən çox əlverişli dövlət (MFN) rejimi prinsipi, ticarətlə bağlı müxtəlif məsələlər üzrə razılaşmaların əldə edilməsi üçün üzv ölkələr arasında danışıqlara üstünlük verilməsi, mübahisələrin həlli üçün müəyyən prosedura əsaslanmalarında və s. kimi hallarda görmək mümkündür. ÜTT üzvlərinin MTN-də və qoşulma zamanı qəbul etdikləri tarif öhdəlikləri güzəştlər cədvəllərində (siyahılarında) sadalanır (7). ÜTT-nin ÜTT sazişlərinin təfsiri ilə bağlı kifayət qədər sətər qaydası var, çünki ÜTT üzvləri böyük söz kütləsinin mürəkkəbliyini dərk edirdilər və yardımçı qurumlar tərəfindən rəsmi “gloss”ların qəbul edilməsini istəyirdilər (8).

Ümumdünya Ticarət Təşkilatının fəaliyyətinə nəzər saldıqda isə GATT-ın yaratdığı çətinliklərin gətirdiyi nəticələrdən doğan məsələlərin həllindəki fərqliliklər və tənzimləmə dairələri bunlar arasında olan fərqlilikləri açıqca önə qoymuş olur. Məsələn, mübahisələrin həlli aspektində yanaşsaq GATT-ın həlli sisteminin nisbətən zəif olmasını və üzv ölkələr arasında könüllü danışıqlara və məsləhətləşmələrə əsaslandığını görmüş olarıq. Lakin Ümumdünya Ticarət Təşkilatının fəaliyyətində isə mübahisələrin həlli orqanı möhkəm və məcburi həlli mexanizminə malikdir.

GATT-ın fokuslandığı sahələr daha dar aspektə malik olmuş olsa da, Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) çoxlu sayda müxtəlif əməliyyatlarda fəal iştirak edir, bunlardan ən mühümləri ticarət siyasətinin qiymətləndirilməsi, potensialın qurulması və texniki dəstəyin təmin edilməsidir. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) məqsədi qlobal miqyasda etik və açıq ticarət üsullarını təşviq etməkdir və bu addımların hər biri müəyyən mənada həmin ümumi missiyaya öz töhfəsini verir. Bu, Ümumdünya Ticarət Təşkilatının üzərində çalışdığı əsas məqsəddir.

Nəticə

1995-ci ildə Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) yaradılması qlobal ticarət tarixində tarixi, siyasi, hüquqi və iqtisadi amillərin birləşməsindən formalaşan mühüm inkişafa imza atdı. Bu məqalə ÜTT-nin yaradılmasını zəruri edən çoxşaxəli amilləri, Tariflər və Ticarət üzrə Baş Sazişin

(GATT) məhdudiyyətlərindən tutmuş, iqtisadi qloballaşmanın dinamikası vasitəsilə 20-ci əsrin sonlarının siyasi və hüquqi çağırışlarına qədər araşdırmışdır.

GATT ilə idarə olunan ÜTT-dən əvvəlki ticarət mühiti getdikcə bir-birinə bağlı olan qlobal iqtisadiyyatın mürəkkəbliklərini həll etmək üçün qeyri-adekvat olduğunu sübut etdi. GATT-ın qeyri-tarif maneələri, xidmət ticarəti və əqli mülkiyyət problemləri ilə məşğul olan məhdudiyyətləri, onun qeyri-səmərəli mübahisələrin həlli mexanizmləri ilə birlikdə, daha əhatəli və hüquqi cəhətdən məcburi ticarət təşkilatına ehtiyac olduğunu vurğuladı. Bundan əlavə, iqtisadi qloballaşmanın yüksəlişi və müxtəlif iqtisadiyyatların inteqrasiyası GATT-ın sürətlə dəyişən qlobal ticarət mənzərəsinin müxtəlif ehtiyaclarını ödəməkdə qeyri-adekvatlığını vurğuladı.

Siyasi dəyişikliklər, xüsusilə sovet təsirinin azalması və neoliberal iqtisadi ideologiyaların yüksəlişi, inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatların səsi ilə yanaşı, qlobal ticarət siyasətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdi. Bu dəyişikliklər GATT-ın təmin edə bilmədiyi inklüziv və ədalətli beynəlxalq ticarət çərçivəsini zəruri etdi. Üstəlik, təkrarlanan ticarət mübahisələri ilə vurğulanan beynəlxalq ticarət sisteminin hüquqi və institusional ehtiyacları qlobal ticarət mürəkkəbliyini idarə etməyə qadir olan daha strukturlaşdırılmış və nüfuzlu bir qurumun yaradılmasını tələb edirdi.

Beləliklə, ÜTT-nin yaradılması qlobal ticarət idarəçiliyində sadəcə təkamül xarakterli addım deyil, öz dövrünün saysız-hesabsız çağırışlarına və dəyişikliklərinə zəruri cavab idi. Bu, beynəlxalq ticarəti idarə etmək üçün daha strukturlaşdırılmış, hüquqi cəhətdən məcburi və əhatəli çərçivəyə doğru əhəmiyyətli bir dəyişiklik idi. Qlobal iqtisadiyyat təkamül etməyə davam etdikcə, bu əsas amilləri başa düşmək gələcək ticarət siyasətləri və danışıqları idarə etmək üçün vacib olaraq qalır.

Ədəbiyyat

1. John, H. "The World Trading System: Law and Policy of International Economic Relations", Jackson, 1 p.
2. https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact1_e.htm.
3. "Ümumdünya Ticarət Təşkilatının Tarixi və Gələcəyi". (2013). Craig Van Grassek, 6 s.
4. https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds61_e.htm.
5. A History Of Law And Lawyers In The GATT/WTO: The Development of the Rule of Law in the Multilateral Trading System Edited by Gabrielle Marceau, 8 p.
6. A Handbook on the WTO TRIPS Agreement. (2012). Edited by Antony Taubman, Hannu Wager and Jayashree Watal, 6 p.
7. The Political Economy of the World Trading System: The WTO and Beyond 2nd Edition by Bernard M.Hoekman, Michel M. Kostecki, 45 p.
8. Thomas, J. "Ümumdünya Ticarət Təşkilatı: Qanun, təcrübə və siyasət", Mitsuo Matsushita, Schoenbaum, Petros C. Mavroidis və Michael Hahn, 15 s.

Göndərib: 21.09.2023

Qəbul edilib: 15.11.2023